

Др Зоран С. Мирковић*

Marie-Janine Calic, *Geschichte Jugoslawiens im 20. Jahrhunderts*, Verlag C. H. Beck, München 2010, 415.

У септембру 2010. године у издању познате куће Verlag C. H. Beck из Минхена, појавила се књига *Историја Југославије у двадесетом веку (Geschichte Jugoslawiens im 20. Jahrhunderts)* ауторке Мари-Жанин Чалић. То је прва књига на немачком језику о историји Југославије после њеног распада.

Аутор књиге је професорка за историју источне и југоисточне Европе на Лудвиг-Максимилијан Универзитету у Минхену (*Ludwig-Maximilians-Universität München*). Она је такође аутор прве књиге у српској историографији под насловом *Социјална историја Србије 1815–1941. године – Успорени напредак у индустријализацији*, коју је 2004. године објавила издавачка кућа *Clio*. То је био превод њене докторске дисертације *Sozialgeschichte Serbiens 1815–1941. Der unaufhaltsame Fortschritt während der Industrialisierung* (прев. Ранка Гашић), брањене на Универзитету у Минхену 1992. године, за коју је добила награду Друштва за Југоисточну Европу у Минхену. Др Чалић се током деведесетих година прошлог века бавила истраживачким радом у немачким институтима у области историје, политике, привреде, друштва у југоисточној Европи. Године 1995. била је саветник Специјалног изасланика Уједињених нација за бившу Југославију, а од 1999. до 2002. политички саветник координатора Пакта за стабилност Југоисточне Европе. Од 2004. године је професорка Историје источне и југоисточне Европе на Универзитету у Минхену. Сада је деканица на тамошњем Факултету историјских и уметничких наука. Области истраживања професорке Чалић су политичка, социјална и привредна историја Југоисточне Европе, историја сукоба и сукоби у овом делу Европе, етничке мањине и национално питање на Балкану, немачка и европска политика на Балкану. Уредница је часописа *Југоисточна Европа (Zeitschrift Südosteuropa)*.

---

* Аутор је ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду.

Књига коју приказујемо састоји се од увода и шест делова, који су опет подељени у двадесет целина, као и закључка (а ту су и наведене скраћенице, хронологија, напомене, карте, табеле, лични регистар и исцрпан навод литературе). Дело је настало на широкој подлози квалитетне литературе, при чему треба имати на уму да је др Чалић искористила на кондензован начин и бројну грађу, податке из разноврсних статистика и богату периодику из свих крајева Југославије, коришћену приликом писања њене докторске дисертације (што ауторка и сама саопштава, стр. 14). Литература садржи 550 наслова из области политике, историје, економије, социологије, културе, и других сродних друштвених и хуманистичких наука, писаних на језицима народа Југославије, као и на светским језицима, првенствено немачком и енглеском.

Стање историјске науке о Југославији, која се појавила у последњих 20 година, дакле од нестанка ове земље, пати од многих недостатака. Историографије држава и народа насталих на простору бивше Југославије баве се тим државама и народима, а не Југославијом. Др Чалић ће овим поводом, с правом, записати: „Данашње постојање Словеније, Хрватске или Косова пројектује се у прошлост, тако рећи као телеолошка претходница ка сопственој државности. Интеракција са суседима јавља се често још само у форми конфликта и ратова, при чему се југословенски период ограничава на једну краћу, премда не сасвим безначајну епизоду вековне националне историје“. Поред тога, појавиле су се књиге које претендују да буду научне, и зачудо као такве се цитирају, почев од једног дела историјске науке до Трибунала у Хагу, а заправо су углавном написане од стране публициста који су се „бавили“ овом земљом кад је дошла у фокус светских медија. Цветање такве литературе није ништа необично, јер се ради о простору који је бар десет година био у центру светске медијске пажње. Необично је то што се писању ове врсте почела придавати пажња која се иначе придаје научним делима.

Имајућу у виду да дела настала од њеног распада, „историју Југославије најчешће интерпретирају из перспективе њеног крвавог краја, анализирају мане код рађања и апострофирају југословенско стварање државе као вештачко, да би подзидали неизбежност њене пропасти“, ауторка поставља основну тезу речима: „Југославија се не може објаснити само на основу њеног настанка или њеног краја. Ова држава је постојала 70 година и питање је: шта је то држало те њене народе заједно, шта их је разјединило и шта још и поред пропасти није ишчезло. Ова књига покушава да не иде путем детерминистичких објашњења, као и да историју Југославије разумева као начелно отворен процес“. Шта је било између њеног стварања и крвавог распада, који су побуђивали највише пажње? Можда је одговарање на

ово питање највећи допринос ове узбудљиве књиге, уз све недостатке које, као и свако дело, има.

Предисторију настанка Југославије ауторка смешта у последњу четвртину XIX века, у крупним потезима описујући стање у југословенским земљама. На прелазу у XX век процес изградње нација, истина са закашњењем, у пуном је јеку. Да процес још није завршен, није феномен карактеристичан само за Јужне Словене, јер у том времену има таквих примера и код Француза, Немаца, Италијана.

Међутим, на југословенском простору је вишевековна инострана управа оставила широк простор за амбивалентна деловања у процесу изградње нација. Нема јасне представе шта чини нацију, да ли је то заједнички језик и култура (као код Немаца и Италијана) или државна традиција (као код Француза). Поред прихватања, преко Хердера, идеја о нацији као заједници језика и културе, постојао је реликт османске владавине, феномен нације у конфесионалном смислу (конфесионалне нације), где је на бази заједничког језика религијска припадност послужила као критеријум раздвајања. „Упркос заједничким културним и језичким основама и уској просторној испреплетености произишле су различите историјско-политичке традиције, пре свега различити системи вредности, предубоке поделе, да би понуда интегралног југословенског идентитета без инструментаријума ‘одозго’ имала простора за деловање. Тек 1918. године настаје са државом Срба, Хрвата и Словенаца јака социјализаторска инстанца, која је вршила југословенску амалгацију“, истиче ауторка (стр. 26–27).

Потом лепо примећује да дебату о европеизацији Србије у другој половини XIX века између тзв. модернизатора и тзв. традиционалиста не треба тумачити једнозначно (стр. 37). На примеру изградње железница почетком 80-тих година XIX века види се да код тзв. традиционалиста преовлађује страх од презадужености и потпуне економске зависности од Двојне монархије у односу на ирационални „страх од Европе“ (на супрот неким српским историчарима модернизације, који овај пример узимају као крунски доказ атавистичког страха од Европе).

Ауторка у осврту на косовски мит, пре свега на Косовску битку из 1389. године, на који се неки историчари фокусирају на пре-наглашен начин, каже: „У целој Европи у XIX веку придавало се великим биткама прошлости амблемско значење за конструкцију националног идентитета“. Косовска битка је, подсећа ауторка, не само ушла у српску националну митологију, него је била и богат фондус за конструкцију заједничке југословенске народне културе, што показују, примера ради, дела Ивана Мештровића. Обележавање петстоте годишњице Косовске битке 1889. године пренело је и Хрва-

те и Србе у Хабзбуршкој монархији у „једно еуфорично виноуће (треперење)“. Ауторка још додаје да је „загребачка градска управа дискутовала о сопственој организацији свечаности“ (стр. 51–52).

Одмах затим износи значајну констатацију: „Веома различите националне идеологије и програми оставили су у завештање можда више разлика међу народима, него религијске и језичке разлике“. Следи у неколико реченица образлагања зашто су Словенци и Хрвати били спремнији на компромис са Хабзбуршким, него Срби са Османским царством: Хабзбурзи су своју власт наметнули „кроз уговорне односе (у *Pacta conventa*), а не путем војног потчињавања“; католицизам је био нека врста моста између владајућих и оних над којима је владано, насупрот исламу, који је поставио високе религијске, политичке и социјалне баријере према хришћанским народима. „Словенци и Хрвати су стога пре мислили на федерално преуређење Хабзбуршког поретка, него на његово уништење. Хрватска државна мисао утемељена на католичком универзализму, државноправном континуитету и идеји константне историјске територије стајала је насупрот експанзивно оријентисаном српском културном национализму, који је долазио од независне државе и њене српске православне државне цркве и стремио остварењу своје историјске мисије: обједињавањем југословенских земаља посредством Краљевине Србије“ (стр. 53).

Овај закључак захтева две напомене. Прва се тиче питања да ли је Србија тежила обједињавању југословенских или српских земаља, тачније територија које су са српске стране, с правом или не, својатане. Ово је питање истраживано, али нису дати неупитни одговори. Оно што би се могло поузданије устврдити је да су до Првог светског рата, који је донео преврат на свим странама и пољима, српске тежње биле усмерене ка српској интеграцији, и то пре свега са сународницима живећим у околним пашалуцима Османског царства. Друга напомена је општије природе. Наиме, да ли је већу важност за Србе у XIX веку представљала обновљена државност Србије или уједињење, у овој ствари је неважно да ли српско или југословенско. По најбољем знању аутора ових редова, и мишљењу савременика онога времена, обнављање државности Србије је била највећа тековина. Обновљена српска државност у лику Кнежевине Србије је са своје стране била привлачна сила за хришћане из околних османских пашалука, међу њима пре свега Срба, али не само њих, што не треба сметнути са ума. Ове људе привлачи у Кнежевину Србију оно што немају тамо где су живели, било под Хабзбурзима, било под Османовићима: слобода. Од наполичара, чифчије или, у најбољем случају, кмета, дошавши у „обећану земљу“, човек је постајао лично слободан сопственик земље коју обрађује. Лична слобода и економско ослобођење појединаца је, са изузетком Грчке почев од 1829. године, још задуго незамисливо на Балканском полуострву, наравно и

шире. То двоје под шифром слободе је учинило Кнежевину Србију онолико популарном, далеко више него све написано у Гарашиновом *Начертанију* или испевано о Косовској бици. Настанак Кнежевине Србије је неизрециво важан за разумевање српске историје (то заправо треба да буде полазна тачка за оне који, у брзини, читају српску историју уназад, од ратова деведесетих, тражећи у њој „злу коб“). Из тог разлога је Србија била у тако високом проценту земља насељеника који, као у каквој енглеској прекоокеанској колонији, траже прилику за нови животни почетак.

Говорећи о тадашњој формули да се ради о „три племена једног народа“, ауторка са разлогом упућује да су се архитекти заједничке државе послужили примерима из европског искуства: „Разлике у култури, религији, дијалектима, темпераментима и менталитетима између Словенаца и Срба нису изгледале ништа веће него оне између Венецијанаца и Наполитанаца или Бавараца и Пруса. Ако је, дакле, у Италији и Немачкој успешно створена јединствена национална држава са једном надрегионалном и од народа прихваћеном високом културом, зашто ово не би било могуће у Југославији?“ (стр. 87). Епилог је познат: оно што је као процес успело у Италији и Немачкој, пет, шест деценија доцније у Југославији није било могуће, јер је процес формирања националних идентитета био, у главним својим токовима, у завршној фази.

Ауторка често полемише са неким историографским делима која на не сасвим утемељен начин дају јаке судове било о Југославији, било о њеним народима. Рецимо, аргументишући о положају Словенаца између два светска рата, реско закључује: „Да су Словенци одувек били против Југославије, јесте мит“ (стр. 89).

Посебну пажњу посвећује томе што вођство Краљевине Југославије није склопило савез са десним екстремистима, какав је био случај у Немачкој и Италији, иако се десио пропаст парламентаризма, светска економска криза, долазак тоталитарних режима на власт... Од тих покрета набраја *Усташки покрет*, доцније по злу знаног Анте Павелића, који је међутим 1941. годину дочекао са само 4000 чланова, *Збор* Димитрија Љотића, који је имао не више од 5000 до 6000 чланова. На крају тога пасажа, значајан закључак: „Да није било Хитлеровог успона на власт и доцније интервенције (у Југославији – прим. З. М.), ови покрети не би имали значај вредан помена“. Закључак јесте хипотетички, али претходно наведени бројеви свакако негирају оно што је у последње две деценије популарно називано „вековном мржњом“ или како већ све не, све да би се некако доказало да је стварање и 70-годишњи живот у Југославији био један ексцес несвакидашње врсте (стр. 126–127).

Говорећи у деветом одељку о масовним злочинима и динамици насиља у Другом светском рату, ауторка устаје против закључака да се злочини могу објаснити било „регионално специфичним културним традицијама“, било „небулозним категоријом сопствене динамике масовног насиља“, па додаје: „Да су се Срби, Хрвати и Муслимани одувек мрзели и да су ‘духови Балкана’ спремно чекали бакљу геноцида, ипак је само популарна легенда. ‘Етничко чишћење’ и убиства нису функционисали сами од себе, него на основу наређења“. У прилог овој тези наводи најпре да су и у оним крајевима где су почињени најтежи злочини, као у Босанској Крајини, бројни примери узајамне помоћи, као и да су се стотине хиљада људи током рата прикључили вишенационалној народноослободилачкој војсци (стр. 162–166).

Оно што би се могло проблематизовати на један наглашенији начин је преузимање власти од стране партизана у периоду од 1944–1947. године, када се некажњено чине масовни злочини над цивилним становништвом као непријатељима режима или стварним односно наводним сарадницима окупатора (посебно у Србији). Овим поводом Душан Т. Батаковић ће рећи: „некажњени злочини комунистичких власти над цивилима, спроведени 1944–1947, директно су водили у масовне злочине сличне врсте који су спроведени 1991–1995, и на Косову 1998–1999, јер се рачунало да ће злочини, извршени у име државе, проћи некажњено, као што је то био случај на свршетку Другог светског рата“.¹ Поред овога, нека од питања која нису нашла место у овој књизи су: демитологизација народноослободилачке борбе, крајњи исход послератне модернизације и тако даље.

„Ниједна европска земља није била тако разнолика, многострана и компликована као Југославија“. Одавно започети дезинтеграциони процеси произвели су почетком 1990-тих један вакуум, „у коме су актери могли да спроводе њихове интересе безобзирно ратнички“. Више од четири милиона људи су померени са места где су живели (од чега је преко 100.000 пало као жртва), да би се приближило идеалу хомогене националне државе на једном простору, на коме је вековима изразито обележје био етничко-културни плурализам. Ироније ли, поновљено је европско искуство „дугог XIX“ и „кратког XX века“. Интегративна, етнички плурална југословенска идеја, историјски је подлегла свом највећем непријатељу – идеји о национално хомогеној држави.

После читања ове зналачки написане књиге, писцу ових редова су се наметнуле одједаред две мисли. Прва, да на почетку и

¹ Вид. текст наведеног аутора, „Слике модерне Србије: домети, ограничења, оспоравања“ у књизи Холма Зундхаусена, *Историја Србије од 19. до 21. века* (прев. Томислав Бекић), Београд 2008, 554–555.

на крају егзистенције Југославије стоје тектонски поремећаји у међународним односима: на почетку Први светски рат, на крају пропаст совјетског блока и крај Хладног рата – то су временски међаши постојања Југославије као државе. Настала на развалинама Хабзбуршке монархије, кад је требало попунити вакум моћи, Југославија није успела да преживи нову прерасподелу моћи после Хладног рата. Друга мисао – Југославију су стварала политичка вођства тадашњих народа, Срба, Хрвата и Словенаца, уз велику помоћ великих сила, чак насупрот спремности њихових народа. Код разбијања Југославије види се обрнут процес: политичка вођства, уз несебичну помоћ појединих великих сила, улажу велике напоре да убеди своје гласаче да прихвате идеју о разбијању Југославије, јер су за седам деценија испреpletене многоструке социјалне, економске и друге везе између људи, народа, друштвених слојева и професија.

Највећа вредност ове књиге је што развјава до дана данашњег постојеће стереотипе о мистичном, страном и варварском Балкану. Она уверљиво доказује да није „балканска нетрпељивост и вечна мржња између народа подрила пројекат југословенске заједнице“, него „политизација разлика у савременом масовном друштву“. И друго, др Чалић је пошло за руком да сагледа историју Југославије у оквирима европских процеса, што није била одлика литературе на језицима народа Југославије.